

міжнародному тероризму, внесенню відповідних змін в існуючу законодавчу базу. Зрозуміло, що займатися цими проблемами повинні професіонали високого рівня, компетентні в цих питаннях. Є потреба також у залученні структур недержавного сектора, чії зусилля спрямовані на забезпечення безпеки життєдіяльності як окремих громадян, так і всього суспільства.

Література

1. Закон України „Про оборону України” від 05.10.2000 р. № 2020. // ВВР. - 2000. - № 49. - С. 420-428.
2. Закон України „Про правовий режим надзвичайного стану” від 16.03.2000 р. № 1550. // ВВР. - 2003. - № 29. - С. 223-229.
3. Закон України „Про правовий режим воєнного стану” від 06.04.2000 р. № 1647. // ВВР. - 2003. - № 27 / - С. 209-215.
4. Закон України „Про основи національної безпеки України” від 19.06.2003 р. № 964. // ВВР. - 2003. - № 39. - С. 214-221.
5. Закон України „Про організацію оборонного планування” від 18.10.2004 р. № 2198. // ВР
6. Закон України „Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 р. № 964. // ВВР. - 2003. - № 25. - С. 180-187.
7. Закон України „Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України” від 29.11.2001 р. № 2840. // ВР.
8. Указ Президента України „Про територіальну оборону України” від 02.10.2001 р. № 918. // Відомості Верховної Ради. - 2003. - С. 214-221.
9. Кримінальний кодекс України. - Київ: А.С.К., 2005. - С. 483.
10. Крутов В. Міжнародний тероризм: вірус, який несе людству смертельну загрозу // Військо України. - 2004. - № 7-8. - С. 30-31.
11. Требин М. Тероризм в ХХІ столітті. - Минск: Харвест, 2004. - С. 810.
12. Миллер Д. Командос - формирование, подготовка,

выдающиеся операции спецподразделений. - Минск: Харвест, 1997. - С. 5-7.

13. Реззаков Ф. Век террора. - Москва: ЭКСМО, 2003. - С. 464.
14. Млечин Л. Кто взорвал Америку? - Москва: ЦЕНТРОПОЛИГРАФ, 2002. - С. 491.
15. Гаращук П. Силы специальных операций стран НАТО // Військо України. - 1997. - № 5-6. - С. 30-32.
16. Дубинский Д. Войска специального назначения. - Минск: Современный литератор, 1998. - С. 7-9, 61-70.
17. Гриняев С. Сетевая война по-американски // Независимое военное обозрение. - 2002. - № 5. - С. 4.
18. Землянский Ю. На прицели - терроризм. // Народна Армія, 19 листопада 1999 р. - С. 3.
19. Ахмадулин В. Натовский пиар // Независимое военное обозрение. - 2002. - № 7 - С. 7.
20. Радецкий В. Не маємо права жити вчорашнім днем // Армія України. 26 серпня 2004 р. - С. 4.
21. Шкідченко В. Проблеми антитерористичної боротьби та потенціал Збройних Сил України // Народна Армія - 20 листопада 2001. - С. 1.
22. Телелим В. Кочетов В. Спеціальна операція в чеченській кампанії 1999-2000 років // Військо України. - 2001 - № 7 - С. 25-27.
23. Барыкин В., Велесов С., Корецкий В. Силы специальных операций и способы борьбы с ними // Военная мысль. - 2001. - № 2. - С. 12-14.
24. Старкин Н. Привлечение армий для борьбы с терроризмом // Зарубежное военное обозрение. - 2003. - № 3. - С. 23.

*Погребницький М. Л.,
кандидат наук з державного управління,
професор кафедри управління
оперативно-службовою діяльністю
Національної академії СБУ
Надійшла до редакції: 20.04.2015*

УДК 343.985

ДО ПРОБЛЕМИ ПРО ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Пулатов Ю. ,
Салімов Ш.*

У статті розглянуті обставини, що виключають злочинність діяння, за яких заподіяння шкоди охоронюваному законом інтересам не розглядається як учинення суспільно небезпечного діяння, що тягне кримінальну відповідальність. Такі дії визнаються правомірними, суспільно корисними, доцільними або вимушеними. Авторами пропонується ввести в Закон Республіки Узбекистан «Про оперативно-розшукову діяльність» спеціальну статтю «Обставини, що виключають злочинність діяння при проведеному оперативно-розшуковій діяльності», де всі обставини будуть чітко визначені.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативний ризик, обґрунтований ризик, обставини, що виключають злочинність діяння.

В статье рассмотрены обстоятельства, исключающие преступность деяния, при которых причинение вреда охраняемым законом интересам не рассматривается как совершение общественно опасного

деяния, которое влечет уголовную ответственность. Такие действия признаются правомерными, общественно полезными, целесообразными или вынужденными. Авторами предлагается ввести в Закон Республики Узбекистан «Об оперативно-розыскной деятельности» специальную статью «Обстоятельства, исключающие преступность деяния при проведении оперативно-розыскной деятельности», где все обстоятельства будут четко определены.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативный риск, обоснованный риск, обстоятельства, исключающие преступность деяния.

The article deals with criminal defenses, in which the harm to legally protected interests is not seen as a socially dangerous act, which entails criminal liability. Such actions are recognized as lawful, socially useful, appropriate, or forced. The authors propose to introduce in the Law «On operative-search activity» special article «criminal

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

defenses during operative-search activity», where the circumstances are clearly defined.

Keywords: operational-investigative activity, operational risk, reasonable risk, criminal defenses.

У кримінально-правовому аспекті під обставинами, що виключають злочинність діяння, розуміються такі обставини, за яких заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам не розглядається як учинення суспільно небезпечного діяння, що тягне кримінальну відповідальність. Такі дії визнаються правомірними, суспільно корисними, доцільними або вимушеними.

До них у кримінальному кодексі Республіки Узбекистан належать: необхідна оборона (ст. 37), крайня необхідність (ст. 38), заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 39 КК), виконання наказу чи іншого обов'язку (ст. 40), виправаний професійний або господарський ризик (ст. 41).

25 грудня 2012 р. Президентом нашої країни підписаний Закон Республіки Узбекистан «Про оперативно-розшукову діяльність», який зачіпає, щоправда, у тезовому вираженні, правовий захист працівників органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, та осіб, які сприяють в її здійсненні, зокрема пов'язану з обставинами, що виключають злочинність діяння при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Незважаючи на те, що цей Закон, за словами Президента Узбекистану І.А. Карімова, повинен «сприяти підвищенню ефективності заходів щодо попередження, своєчасного припинення на ранніх стадіях злочинів, а також якості дізнання і попереднього слідства...» [1], тобто йдеться про всі види злочинів, проте в прийнятому вже Законі закріплено лише положення про злочинність пов'язану з організованою злочинною групою і злочинним співтовариством.

Так, у частині 5 ст. 22 Закону Республіки Узбекистан «Про оперативно-розшукову діяльність» надане занадто вузьке й узагальнене трактування зазначених обставин, що не знайшло відображення в інших законах. Зокрема, ця норма говорить: «Працівник органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, впроваджений в організовану злочинну групу, злочинне співтовариство з метою їх викриття, звільняється від кримінальної відповідальності за протиправні діяння при наявності в установленому законом порядку обставин, що виключають злочинність діяння».

Незважаючи на більш широкі підстави правового захисту (обставин, що виключають злочинність діяння) суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, закріплені в аналогічному законі Російської Федерації в п. 5 ст. 16, які свідчать, що «при захисті життя та здоров'я громадян, їх конституційних інтересів, а також для забезпечення безпеки суспільства і держави від злочинних посягань допускається вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам посадовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, або особою, яка сприяє йому, скоєне при правомірному виконанні зазначеною особою свого службового або громадського обов'язку» [2]. що також не розкривають сутність цього діяння.

Таке трактування обставин, що виключають суспільну небезпеку, по-перше, не повністю відповідає особливостям проведення оперативно-розшукових заходів, по-друге, дозволяє представникам захисту в судовому процесі довільно трактувати, більшою мірою на свою

користь, проведення будь-яких заходів, пов'язаних із заподіянням шкоди особам з боку звинувачення, і, зрозуміло, не сприяє справедливому вирішенню питань у ході змагальності процесу. Хибно витлумачуючи положення зазначеної норми, адвокат практично завжди виявиться у вигравші.

Не згадуючи про відповідні умови, закон посилається без розшифровки на «правомірне виконання зазначеною особою свого службового або громадського обов'язку».

На нашу думку, умови правомірності повинні бути розшифровані.

Останнім часом у спеціальній літературі утвердився термін «оперативний ризик», хоча єдиного розуміння його не вироблено, немає такого визначення й у законі. Тим не менше, воно засноване на ст. 41 КК «Виправданий професійний або господарський ризик», яка зазначає: «Не є злочином заподіяння шкоди правам і охоронюваним законом інтересам при виправданому професійному або господарському ризику для досягнення суспільно корисної мети.

Ризик визнається виправданим, якщо вчинене діяння відповідає сучасним науково-технічним знанням і досвіду, а поставлена мета не могла бути досягнута не пов'язаними з ризиком діями, і особа, яка допустила ризик, вжила необхідних заходів для запобігання шкоди правам і охоронюваним законом інтересам.

При виправданому професійному або господарському ризику відповідальність за заподіяну шкоду не настає й у тому випадку, якщо бажаний суспільно корисний результат не був досягнутий і шкода виявилась більш значною, ніж переслідувана суспільно корисна мета» [3].

Обґрунтований ризик як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння, раніше не виділявся в нормах КК, хоча науці кримінального права був давно відомий і розглядався різними вченими як виробничий, професійний, господарський.

Про оперативний ризик опубліковано ряд наукових робіт у спеціальній літературі (найбільш повно ця проблема вивчена в Росії, проте й в Узбекистані вона стала предметом дослідження на початку цього сторіччя) [4]. І це не випадково, оскільки ризик завжди супроводжує оперативно-розшукову діяльність. Тому прийняття ст. 41 КК дозволило значно зміцнити правову базу оперативно-розшукової діяльності. Переважно ризик не зв'язувався з обставиною, що виключає злочинність діяння, а розглядався в літературі як обставина, що супроводжує осіб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або надають сприяння, як елемент безпеки заподіяння шкоди їхньому життю й здоров'ю з боку злочинців [5]. Дії ж в екстремальних умовах обґрунтовувалися єдиними тоді статтями про крайню необхідність і необхідну оборону.

Але прийняття ст. 41 КК РУз не вирішило всіх питань, пов'язаних з оперативним (професійним) ризиком в оперативно-розшуковій діяльності, оскільки цей стан обстановки супроводжує багато оперативно-розшукових заходів [6], що не знайшли докладного висвітлення в Законі про оперативно-розшукову діяльність (далі - Закон про ОРД), а також інших законодавчих актах.

Наприклад, у Законі про ОРД не розкривається поняття «оперативний експеримент», що дозволяє довільно трактувати дії оперативних працівників. Не випадково в одному з коментарів до вже прийнятих Законів про ОРД, наприклад, Росії чи Казахстану, немає його чіткого тлумачення. Тому на практиці виникнуть складнощі,

пов'язані з розрізненням оперативного експерименту та «провокації на вчинення злочину». При експерименті завжди є ризик. Слід поставити запитання: «А без штучного створення умов особа, яка перевіряється, не вчинила б злочину?» На наш погляд, необхідна розробка низки гарантій, за яких би оперативний експеримент «не запрошував особу до вчинення злочину».

Основною умовою правомірності ризику є його обґрунтованість, хоча головна мета ризику – розсунути рамки непізнаного. У літературі немає єдиного обґрунтування ризику. Але можна сформулювати ряд загальних положень обґрунтованості ризику. При обґрунтованому ризику шкода заподіюється в результаті дій особи, які спрямовані на досягнення суспільно корисної мети. Зміст такої мети полягає в тому, що той, хто ризикує, прагне до успіху, користь від якого буде для багатьох людей, для суспільства й держави, хоча той, хто ризикує, усвідомлює, що процес експерименту може призвести й до негативного результату.

Ризик обґрунтований, якщо оперативна мета не може бути досягнута іншими засобами, не пов'язаними з ризиком. При здійсненні найменшої можливості досягти результату без здійснення ризикованих дій особа зобов'язана використовувати таку можливість.

Ризиковані дії не повинні порушувати прямих приписів закону або нормативних актів, що регламентують оперативно-розшукову діяльність і містять правила проведення відповідних заходів. Дії повинні бути засновані на об'єктивних знаннях теорії оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукового права) та інших правових дисциплін, позитивному досвіді здійснення оперативно-розшукових заходів у різних умовах.

Ризик обґрунтований, якщо особа вжила всіх достатніх заходів для запобігання шкоди охоронюваним законом інтересам. Зміст цього поняття в законі не уточнюється, тому ми маємо оціночне поняття. Йдеться про об'єктивний і суб'єктивний критерії достатності:

- особа забезпечила всі заходи безпеки ризикованих дій;
- особа усвідомлює ймовірну можливість і розмір шкідливих наслідків, але приймає всіх необхідних заходів до того, щоби шкода не настала або, принаймні, була мінімальною.

Заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Стаття 39 КК РУз говорить про те, що не є злочином заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з метою передачі її органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання.

Тут не йдеться про момент затримання, яка вчинила злочин. Постають питання, коли стаття застосовується, чи обов'язковий початковий опір, за яких умов можливе застосування цієї статті.

Багато російських учених відзначають нерішучість і лібералізм своєї держави в боротьбі з організованою злочинністю. Так, більшість авторів книги «Злочинність: стратегія боротьби» (видання Кримінологічної асоціації), зокрема професора А. І. Долгова, Колесніков, Кузнєцова, пропонують не просто проголошувати війну зі злочинністю, а з урахуванням різкого її зростання перейти до дій, схожих на ті, які застосовувалися проти супротивника на війні, що, власне, і відбувалося в Росії на Північному Кавказі й ряді інших регіонів з масовими бандитськими проявами.

Деякі автори цієї книги, наприклад А. Старков, гово-

рять, що війна зі злочинністю передбачає збройну боротьбу між сторонами, орієнтовану на знищення шляхом насильства. Причому він відзначає, що злочинність уже веде цю війну без її оголошення. І в цьому з ним можна погодитися. Звертає увагу й інша його теза спірного характеру. Він пропонує провести військову операцію в цілях «поголовного фізичного знищення протягом доби заздалегідь оперативно виявлених, зареєстрованих і багаторазово перевірених лідерів і авторитетів злочинного світу з подальшим наглядом прокуратури». Нормативною базою для цього має, на його думку, послужити введення в КК статей «вимушений напад» і «необхідна оборона суспільства».

Попри всю виправдану емоційність та уявну раціональність, з такою пропозицією не можна погодитися, оскільки це далеко перевершує за порушенням законності «вимушене переселення» осіб окремих національностей у минулому.

Разом з тим, пропозиція про більш широке застосування неординарних заходів у боротьбі зі злочинністю, і особливо з тероризмом, заслуговує на увагу. Наприклад, важко оцінювати дії співробітників правоохоронних органів при ліквідації банди, яка надає збройний опір, коли фактично вони діють в умовах нетрадиційного затримання, а справжнього бою, нехай і малого масштабу з усіма наслідками й закономірностями.

Якщо, наприклад, порівняти артилерійський залп, нехай самого точного бою, за місцем знаходження керівництва і ядра бандитської групи з фізичним усуненням керівництва банди оперативним шляхом, то останній спосіб представляється кращим, тим більше, що умови затримання злочинця в законі не обмовляються. Постріл снайпера з гвинтівки на поразку нічим не відрізняється, наприклад, від пострілу з пістолета, зробленого негласним співробітником або військовим розвідником, що проникли в банду для виконання цільового завдання. Якщо ж порівнювати можливі втрати при такій операції серед особового складу й, можливо, серед місцевого населення, то перевагу слід віддати останньому.

Іншою аналізованою умовою є положення ст. 40 КК РУз: «Не є злочином заподіяння шкоди при правомірному виконанні особою наказу або іншого розпорядження, а одно посадових обов'язків».

Особа не підлягає відповідальності за невиконання або порушення наказу, розпорядження або посадових обов'язків, якщо вони були покладені на неї неправомірно».

Це питання в літературі не розроблено, особливо стосовно оперативно-розшукової діяльності, що є явною прогалиною в теорії оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукового права), хоча випадки заподіяння шкоди при виконанні наказу в оперативно-розшуковій діяльності зустрічаються досить часто, особливо в умовах дій надзвичайного характеру при звільненні заручників, ліквідації бандитської групи.

Наприклад, група захоплення при реалізації даних оперативно-розшукової діяльності отримує усну вказівку на захоплення злочинної групи, що знаходиться у встановленому місці. Ніхто не може передбачити, як будуть розвиватися події. На наш погляд, тут поєднуються норми про виконання наказу з нормами про обґрунтований ризик, затримання злочинця й крайню необхідність.

Найчастіше в практиці оперативно-розшукової діяльності, особливо під час затримання злочинців при реалізації оперативних матеріалів, застосовуються положення

ст. 37 КК РУз, яка передбачає, що «не є злочином дія, вчинена в стані необхідної оборони, тобто при захисті особи або прав особи, яка обороняється, або іншої, інтересів суспільства або держави від протиправного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони». Закон виходить з того, що право на необхідну оборону мають рівною мірою всі особи, незалежно від їх професійної підготовки та службового становища. У зв'язку з цим слід не погодитися з авторами, які розглядають необхідну оборону в окремих випадках як правовий обов'язок деяких осіб. Закон не може вимагати від громадян, щоб вони були зобов'язані захищати себе та інших від протиправних посягань (на співробітників органів внутрішніх справ лежить обов'язок по припиненню протиправних дій і затриманню правопорушників, але на нього не покладається юридичний обов'язок оборони від нападу). Якщо право на необхідну оборону є суб'єктивним правом громадянина, отже, йому й вирішувати - скористатися ним, ухилитися або вдатися до допомоги інших.

Крім випадків необхідної оборони, у практиці боротьби зі злочинністю виникає й інше явище, яке прийнято називати «операції по затриманню злочинців», «операції зі звільнення заручників», «операції з ліквідації бандгрупи» і т.д. Усе це службові поняття, які не вписуються в зміст ст. 39 КК РУз (заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечно діяння).

Тому виправданим, на нашу думку, є введення в кримінальний кодекс поняття «операції по затриманню злочинців» і статті, яка передбачає, що не є злочином заподіяння шкоди при вимушеному проведенні затримання озброєних злочинців.

На нашу думку, у Законі Республіки Узбекистан «Про оперативну-розшукову діяльність» повинна бути введена спеціальна стаття «Обставини, що виключають злочинність діяння при проведенні оперативно-розшукової діяльності», де всі обставини повинні бути чітко визначені.

Література

1. Каримов И. А. Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране // Дальнейшее углубление демократических реформ и формирование гражданского

общества - основной критерий развития нашей страны / И. А. Каримов. - Т.: «Узбекистан», 2011. - Т. 19. - С. 62.

2. Комментарий к Федеральному закону «Об оперативно-розыскной деятельности» / С постатейным приложением нормативных актов и документов. - М.: Издатель Шумилова И. И., 2000. - С. 153.

3. Рустамбаев М. Х. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Узбекистан. Общая часть. - Т.: Укитувчи, 2004. - С. 313-379; Пулатов Ю. С., Кадиоров К. К. Основной риск правовых решений // Государство и право. - Ташкент, 2004. - № 2. - С. 35-36.

4. Кадиоров К. К. Основные направления применения методики при выборе тактических решений, связанных с профессиональным риском // Информационный бюллетень Министерства Республики Узбекистан, 2004. - Ташкент. - № 10. - С. 47-52; Кадыров К. К. Использование зарубежного опыта правового регулирования профессионального риска в работе с агентурным аппаратом милиции // Совершенствование оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел в борьбе с преступностью: Сб. науч. трудов. - Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2004. - С. 122-126.

5. Некоторые вопросы криминальных угроз и состояние защищенности сотрудников органов внутренних // Информационный бюллетень Министерства Республики Узбекистан. - Ташкент, 2002. - № 8. - С. 66-74.

6. Кадыров К. К. Вопросы систематизации ситуаций, связанных с профессиональным риском в агентурной работе // Совершенствование деятельности оперативных аппаратов органов внутренних дел в борьбе с преступностью: Сб. науч. трудов. - Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2005. - С. 25-31.

Пулатов Ю.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор Ташкентского высшего
военно-технического училища МВС
Республики Узбекистан,

Национального университета Узбекистану

Салимов Ш.,

викладач-методист Ташкентського вищого
військово-технічного училища МВС
Республіки Узбекистан

Надійшла до редакції: 14.04.2015

УДК 343.92(477.7)

ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Чекмарьова І. М.

У статті досліджено поняття «регіон», «прикордонний регіон» та «Південь України». Проаналізовано сучасні підходи законодавця та фахівців різних наукових галузей до розуміння термінів «регіон», «кордон», «регіони Півдня України». Здійснено термінологічне впорядкування досліджуваних термінів. Запропоновано авторське визначення категорії «прикордонний регіон Півдня України».

Ключові слова: регіон, кордон, злочинність, прикордонний регіон, Південь України.

В статті досліджено поняття «регіон» і «приграничний регіон» і «Южный регион Украины».

Проанализированы современные подходы законодателя и специалистов разных научных отраслей в толковании терминов «регион», «граница», «регионы Юга Украины». Осуществлено терминологическое упорядочивание исследуемых терминов. Предложено авторское определение категории «приграничный регион Юга Украины».

Ключевые слова: регион, граница, преступность, приграничный регион, Юг Украины.

The article examines the concepts of such categories as «region», «cross-border region» and «southern region of Ukraine». There have been analyzed modern approaches by a law-maker and by experts in various fields of study

© І.М. Чекмарьова, 2015